

Sciences of Europe

VOL 4, No 67 (2021)

Sciences of Europe
(Praha, Czech Republic)

ISSN 3162-2364

The journal is registered and published in Czech Republic.
Articles in all spheres of sciences are published in the journal.

Journal is published in Czech, English, Polish, Russian, Chinese, German and French, Ukrainian.

Articles are accepted each month.

Frequency: 24 issues per year.

Format - A4

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

All manuscripts are peer reviewed by experts in the respective field. Authors of the manuscripts bear responsibility for their content, credibility and reliability.

Editorial board doesn't expect the manuscripts' authors to always agree with its opinion.

Chief editor: Petr Bohacek

Managing editor: Michal Hudecek

- Jiří Pospíšil (Organic and Medicinal Chemistry) Zentiva
- Jaroslav Fährnich (Organic Chemistry) Institute of Organic Chemistry and Biochemistry Academy of Sciences of the Czech Republic
- Smirnova Oksana K., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of History (Moscow, Russia);
- Rasa Boháček – Ph.D. člen Česká zemědělská univerzita v Praze
- Naumov Jaroslav S., MD, Ph.D., assistant professor of history of medicine and the social sciences and humanities. (Kiev, Ukraine)
- Viktor Pour – Ph.D. člen Univerzita Pardubice
- Petrenko Svyatoslav, PhD in geography, lecturer in social and economic geography. (Kharkov, Ukraine)
- Karel Schwaninger – Ph.D. člen Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
- Kozachenko Artem Leonidovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of History (Moscow, Russia);
- Václav Pittner -Ph.D. člen Technická univerzita v Liberci
- Dudnik Oleg Arturovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Department of Physical and Mathematical management methods. (Chernivtsi, Ukraine)
- Konovalov Artem Nikolaevich, Doctor of Psychology, Professor, Chair of General Psychology and Pedagogy. (Minsk, Belarus)

«Sciences of Europe» -

Editorial office: Křižíkova 384/101 Karlín, 186 00 Praha

E-mail: info@european-science.org

Web: www.european-science.org

CONTENT

PEDAGOGICAL SCIENCES

Nguyễn Thị Gấm EDUCATING SECONDARY SCHOOL STUDENTS ON PATRIOTISM THROUGH EXPERIENTIAL ACTIVITIES AND CAREER ORIENTATION 3	Zakharova H. REFLECTION OF ADVANCED EXPERIENCE IN EDUCATION BY MEANS OF MASS MEDIA..... 8
Dohoyan A. EXPERIENCE OF INCLUSIVE EDUCATION AT ARMAVIR STATE TEACHERS' UNIVERSITY 5	Kolesnyk N. RANKING OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN UKRAINE..... 16
	Nika O. ROLE OF TEST CONTROL IN MEDICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS..... 18

PHILOLOGICAL SCIENCES

Heydarova E. FEATURES OF EXPRESSION OF CATEGORY OF A GENDER IN THE RUSSIAN ISLAND DIALECT OF AZERBAIJAN..... 20	Kondrashkina E. DYNAMICS OF THE FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF THE KOMI LANGUAGE IN THE RUSSIAN FEDERATION 30
Kerimova D. THE VIEWS ABOUT THE COORDINATING RELATION EXISTING IN LANGUAGE 25	Tran Thi Thu Huong VIETNAMESE PROVERBS AND SAYINGS AND THEIR RUSSIAN COUNTERPARTS 36

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Moskatova A. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NOETIC SELF- AWARENESS 48
--

Литература

1. Богинская Ю. В. Служба сопровождения и поддержки студентов с ограниченными возможностями: Уч.-метод. пособие. — Ялта: РИО КГУ, 2009. 60 с.
2. Инклюзивное образование в России. ЮНИСЕФ. М., 2011. Инклюзивное образование: право, принципы, практика. М., 2009.
3. <https://ria.ru/society/20141015/1028480035.html#ixzz3NHf34ZKoM>
4. Кутепова Е.Н. К вопросу подготовки специалистов для реализации инклюзивной практики в системе образования // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии.
5. Рубцов В.В. Определяя пути реформирования высшего педагогического образования, необходимо учитывать мнение профессионального сообщества. Учительская газета, 20 января 2009
6. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования– бакалавриата по направлению подготовки 44.03.03 Специальное(дефектологическое) образование. 22.02.2018 г.
7. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования– магистратура по направлению подготовки 44.04.03 Специальное (дефектологическое) образование. 22.02.2018 г.
8. Хитрюк В.В., Пономарева Е.И. Модель психолого-педагогического сопровождения студентов из числа лиц с особенностями психофизического развития в образовательном пространстве вуза: теоретическое обоснование // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии. МГППУ: 2011
9. Яковлева Н.Н. Инклюзивное образование: социально-психологический аспект // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии. МГППУ: 2011

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПЕРЕДОВОГО ДОСВІДУ З ВИХОВАННЯ

Захарова Г.В.

*Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця,
доцент
Україна*

REFLECTION OF ADVANCED EXPERIENCE IN EDUCATION BY MEANS OF MASS MEDIA

Zakharova H.

*Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, associate professor
Ukraine*

DOI: [10.24412/3162-2364-2021-67-4-8-15](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2021-67-4-8-15)

АНОТАЦІЯ

В статті визначено перспективні напрями розробки даної проблеми: вивчення, узагальнення позитивного й негативного в досвіді з виховання серед шкіл; активізація ЗМК у напрямі відображення передового педагогічного досвіду сучасних освітньо-виховних установ.

ABSTRACT

The prospective areas of the problem under research are determined: generalization of the positive and negative in the experience of education in schools; building of a conceptual framework of new types of schools on the level of the theory and practice; activation of mass media in the direction of the reflection of advanced pedagogical experience of contemporary educational institutions.

Ключові слова: засоби масової комунікації, передовий педагогічний досвід, школа, вчитель, теорія ППД, друга половина ХХ століття, форми відображення ППД з виховання.

Keywords: mass media, advanced pedagogical experience, school, teacher, theory of advanced pedagogical experience, second half of the XXth century, forms of reflection of advanced pedagogical experience.

Важливим резервом підвищення ефективності діяльності загальноосвітньої школи є широке впровадження в практику передового педагогічного досвіду з виховання, використання кращих здобутків як учителів-практиків, так і науковців у процесі навчання і виховання підростаючого покоління. На необхідність вивчення, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду (ППД), новаторських пошуків вказують і численні офіційно-нормативні документи, постанови, розпорядження з питань освіти.

Передовий освітньо-виховний досвід як актуальна педагогічна проблема другої половини ХХ ст. досліджувався в різних аспектах. Так, методологічні основи взаємозв'язку науки і практики представлено в працях П. Атутова, В. Загвязинського, В. Журавльова, В. Красвського, Є. Монозоня, М. Скаткіна; визначення категоріального апарату: розкриття суті ППД, його ознак, видів, функцій, умов реалізації здійснено в роботах Л. Аристової, Ю. Бабанського, А. Бойко, В. Бондаря, І. Кривоноса, М. Таланчука,

Ф. Тереулова, Т. Шамової. До передового досвіду як джерела і основи вдосконалення змісту освіти звертались В. Євдокимов, І. Журавльов, В. Ледньов, В. Лозова.

Важливим напрямом виховної роботи у досліджуваній період визнавалась діяльність школи, класних керівників з формування політичної культури учнів, патріотичного виховання, ідейно-політичного виховання. Саме цей напрям широко пропагували засоби масової комунікації у контексті прийнятих партійно-урядових документів, зокрема «Основних напрямів реформи школи». На сторінках тогочасних педагогічних журналів, у передачах, радіо і телебачення зверталась увага, розкривався досвід роботи у цьому напрямі конкретних шкіл. Так, успішній реалізації визначених завдань сприяв створений у школі № 4 м.Луцька ідеологічний комплекс, до якого входив музей В.І. Леніна, кімната-музей бойової слави, кімната інтернаціональної дружби, кабінет політичної освіти та суспільствознавства, кімната-музей атеїзму, кабінет профорієнтації, кімната-музей Лесі Українки, кабінет мистецтва, піонерська кімната, бібліотека. На його базі проводиться велика ідеологічна робота. Редакція ж. «Рідна школа» узагальнений досвід подала у такий спосіб. «Керує комплексом координаційна рада в складі директора, секретарів партійних організацій школи і підприємства-шефа, організатора позакласної та позашкільної виховної роботи, секретаря комітету комсомолу і голови ради дружини, голови батьківського комітету, керівників музеїв та завідуючих кабінетами. Вона планує різноманітні позакласні заходи, проведення лекційно-пропагандистської роботи, участь старшокласників у міських політичних вечорах. Матеріали музеїв та кабінетів ефективно використовуються на уроках і в позанавчальний час.

Величезне враження справляють на учнів зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни – Героєм Радянського союзу М.Г. Зацепою, учасниками визволення Луцька М.П. Целюбою, В.Е. Никифоровим, учасниками Сталінградської битви М.І. Литвином, К.Д. Дільовим та іншими. Кожного року напередодні 9 травня в школі проводяться Тиждень героїв, уроки мужності. Учні з неослабною увагою слухають спогади учасників війни. Кімната бойової слави – помічник учителів у навчально-виховній роботі. Її експонати часто використовуються як наочні посібники. Зокрема, тут проходять майже всі уроки з теми «Наш край» у дев'ятих класах. Вчителі використовують матеріали про боротьбу волинян за возз'єднання краю з Радянською Україною, про діяльність у роки Великої Вітчизняної війни партизанських загонів Д.М. Медведєва, М.А. Прокопюка, з'єднання О.Ф. Федорова. Члени ради музею систематично виступають у класах з повідомленнями: «Волинь у роки Великої Вітчизняної війни», «Партизанський рух на Волині», «Луцьке підпілля», «Кортеліська трагедія», «Волиняни – Герої Радянського Союзу».

З ініціативи вчителів і учнів у 1979 р. в школі було створено кімнату-музей Лесі Українки. Матеріали для нього збирали учні, вчителі, батьки, дарували гості. З часу відкриття кімнати-музею тут побувало понад 3 тис. чоловік – школярі, педагоги, письменники, журналісти, вчені, викладачі вузів, артисти, художники – всі, хто любить і шанує талант нашої славної землячки.

Рада музею особливу увагу зосереджувала на комплектуванні і вивченні матеріалів, що характеризують оточення або певний період життя письменниці, пов'язаний з історією Волині. Члени ради листуються з музеями Лесі Українки Києва, Колодязного, Новограда-Волинського, з письменниками – лауреатами премії ім. Лесі Українки. Маючи справу з історико-літературною спадщиною, наша кімната-музей відіграє особливу роль у моральному та естетичному вихованні учнів. Її матеріали використовуються на уроках літератури, історії, в позакласній виховній роботі. Тут відбулося 16 зустрічей з письменниками України, зокрема Волині, Росії, Білорусії, Грузії. Побували у нас гості з ПНР, Канади.

У кабінеті працюють лекторії на різноманітні теми: «Види і жанри образотворчого мистецтва», «Як дивитись картину», «Ермітаж, Музей образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна, Третьяковська галерея – скарбниці світової культури». Рада кабінету організовує екскурсії учнів у картинну галерею нашого міста, на художні виставки, які періодично експонуються в художньому салоні. Кабінет проводить конкурси малюнків на різні теми: «Хай буде мир на всій планеті», «Дружба народів – не просто слова», «Природа і ти», «Спорт і ми». Кращі малюнки залишаються в кабінеті. Філателісти колекціонують марки на тему «Мистецтво», окремі учні оформляють альбоми.

У любителів мистецтва викликав незмінний інтерес зустрічі з художниками Волині. Так, цікавою була зустріч з членом Спілки художників України Т.Д. Гальчун, яка розповіла про працю художника, ознайомила із своїми полотнами, поділилась планами на майбутнє.

Діяльність шкільного ідеологічного комплексу, розвиваючи різнобічні інтереси і здібності підлітків, сприяє поглибленню їхніх знань, активізує їх ініціативу, допомагає гармонійному вихованню підростаючого покоління [5, с.12-56].

Одним з важливих завдань, які розв'язувала у досліджуваній період школа, було підвищення рівня політичної культури учнів, тобто вироблення реалізму мислення, уміння об'єктивно, з класових позицій оцінювати явища дійсності, поєднання глибокого розуміння своїх громадських прав і обов'язків з активною громадсько-політичною діяльністю.

У зв'язку з цим особливу роль у розвитку політичної культури учнів відіграло політичне інформування. Щоб зацікавити їх, надати політінформації активного характеру, у Сніжнянській СШ № 1 розроблялись різні її форми з урахуванням віку учнів. Це – тематичні і оглядові політінформації, ігри-подорожі по рідній країні, на будови

п'ятирічок, усні журнали тощо. Наприклад, протягом одного тижня в I-III кл. відбулися збори жовтенятських груп на тему «Жити – Батьківщині служити», у IV-V кл. – огляд піонерських газет «Живемо за законами піонерів», у VII – VIII кл. – оглядова політінформація «П'ятирічка – в дії», IX – X кл. – тематична політінформація «Курс прискорення» (за матеріалами XXVII з'їзду КППС). Наступного разу в усіх класах проводився тиждень конкурсних політгодин і т.п. Нерідко для участі в політінформуванні запрошуються батьки учнів, які побували за рубежом, шефи, колишні випускники школи.

Цікаво в школах області проходили конкурси на кращу підготовку політінформації. Враховувалися актуальність теми, її зв'язок з навчальною діяльністю, добре знання матеріалу, аргументований виклад, активність учнів, прагнення колективно з'ясувати складні, проблемні питання, різноманітність використаних джерел тощо. Поширеною формою роботи в багатьох школах були суспільно-політичні клуби. Девіз політ клубу «Глобус» Макіївської СШ № 4 – «Бути гідним часу, в якому ми живемо, і суспільства, яке будемо». Жвавий інтерес у молоді викликають політичні диспути, вечори запитань і відповідей, конкурси політичної пісні, зустрічі за «круглим столом», молодіжні і шкільні 9-ті студії та ін. У колективній бесіді з конкретної проблеми брали участь не більше одного класу.

Вільний обмін думками, відомо, передбачає досить високий рівень підготовки старшокласників. Наприклад, у СШ № 4 м. Макіївки політклуб провів бесіду за «круглим столом» на тему «Сучасна психологічна війна імперіалізму». Обговорювалися такі питання: «Які характерні прояви антикомунізму в державній політиці імперіалізму?», «Як готується інформація, що її поширюють ворожі радіостанції, хто її складає?», «Як буржуазні ідеологи спотворюють правду про розв'язання національного питання в Радянському Союзі?», «З якою метою вони поширюють міф про «радянську воєнну загрозу»?», «Пропагандисти Заходу в ідеологічній боротьбі проти соціалістичних країн центральне місце відводять вихвалюванню буржуазного способу життя, при цьому порівнюють заробітну плату робітників капіталістичних і соціалістичних держав. Чи підтверджує таке порівняння переваги капіталізму?». Школярі, аргументовано розкривали брехливість тверджень буржуазних ідеологів, відзначали, що в умовах гострої ідеологічної боротьби на світовій арені необхідно активніше протиставляти буржуазній пропаганді широкі висвітлення досягнень соціалістичного суспільства, його переваги перед капіталістичним.

Неабияке значення у розв'язанні проблем формування політичної культури учнів мала навчально-матеріальна база школи (музеї, зали, кабінети, наочність). У Сніжнянській СШ № 9, Горлівській СШ № 54 тощо поряд із створеними кабінетами політосвіти та інформації, педагогічної освіти батьків серйозна увага приділялась органі-

зації постійно діючих виставок політичної літератури, відповідної наочної агітації.

Систематично навчаючи своїх вихованців мистецтва агітації і пропаганди, вчителі намагаються спрямувати їхню громадсько-політичну діяльність так, щоб вона допомагалися засвоєнню морально-політичних знань, розвивала уміння і навички агітаційно-пропагандистської роботи. Скажімо, у старших класах практикується політичний коментар «Слово в наступі» (про роль політичної преси в боротьбі двох ідеологій). Розглядалися питання: «На барикадах ідей», «Наш аргумент – правда», «Сила ідейної переконаності», «Мовою фактів».

Виробленню класової свідомості, комуністичної переконаності і громадсько-політичної активності сприяло прилучення учнів до систематичного і серйозного читання газет. У багатьох школах області ознайомлення з газетами і журналами починається уже з перших років навчання дитини. Так, вчителі початкових класів В.Л. Косій, В.Н. Роспутько, Л.К. Пашенко (школа-інтернат № 1 м. Горлівки) з класу в клас урізноманітнюють види роботи з газетами. Вони включали до плану: читання газет і журналів, ознайомлення дітей з історією піонерської газети, бесіди «Як читати газети», участь у вікторинах та іграх по сторінках піонерських газет. У четвертій чверті діти вже обговорюють статті з газет, включаються у конкурс «Що ти знаєш про свою піонерську газету?». Вчителям і старшим вожатим допомагають бібліотекарі, розробляючи пам'ятки «Як читати газети». На цю тему проводилися бесіди. На прикладі кількох номерів дітям показують принцип розміщення статей, ілюстрацій, пізніше розповідають, як видаються газети і журнали, хто пише статті і замітки. Багатьом учителям вдавалось сформувати в школярів стійкий інтерес до ведення словників політичних термінів.

Змістовну і цікаву роботу проводили клуби інтернаціональної дружби, яку широкую відображали засоби масової комунікації. Так, крім зв'язків з дітьми союзних республік СРСР, члени клубу зав'язували листування з дітьми соціалістичних країн, а також Франції, Англії, Італії, Фінляндії, Австрії, Швеції, Швейцарії – тобто, тих країн, де перебував В.І. Ленін. З нагоди 50-річчя утворення СРСР було організовано виставку учнівських робіт – малюнків, сувенірів та подарунків із братніх республік та зарубіжних соціалістичних країн. Напередодні знаменного ювілею у школі відбулося урочисте відкриття Кімнати бойової слави. Два роки учні всіх класів у походах і екскурсіях збирали матеріали для неї. Вони побували у Краснодоні, Бресті, Севастополі, Одесі, Ново-Петрівцях, Хатині.

Як свідчить огляд періодичної преси другої половини XX століття патріотичне та інтернаціональне виховання, як складова комуністичного виховання визначалось в ранг пріоритетних завдань навчальних закладів. Досвід такої роботи, наприклад, було накопичено Великобичківською школою-інтернатом Закарпатської області. Активну діяльність розгорнув клуб інтернаціональної

дружби «Факел», створений вісім років тому. Великий виховний вплив справляє, наприклад, збирання членами клубу Букварів мовами народів, націй і народностей Радянського Союзу, ознайомлення з їх минулим і сучасним. Використовуючи Букварі, вчителі, вихователі проводять бесіди, під час яких розповідають, що мова, евенків, хантинців, мансійців, хакасів, осетинців, мордовців та інших народностей своя, власна, а алфавіт – російський, що до Жовтневої революції вони були зовсім неписьменні і за роки Радянської влади домоглися небачених успіхів у розвитку економіки і культури, що великий російський народ допоміг їм створити свою писемність. Як і українські школярі, учні братніх республік, національних областей і округів, як вони зазначають у листах одні до одних, мають щастя розмовляти мовою міжнародного спілкування – російською. Усвідомлення неocenної ролі цієї мови виховує почуття дружби і любові до великого російського народу, прагнення якнайкраще засвоїти мову його.

51 Буквар на різних мовах народів і народностей СРСР зберігається в спеціальному куточку під назвою «З чого починається Батьківщина». Вони широко використовуються, зокрема, під час фестивалів дружби, які регулярно відбуваються в листопаді і грудні. Збирання Букварів і робота навколо них стали чудовим стимулом до зміцнення зв'язків із школами з метою вивчення економіки і культури братніх народів. У процесі організації й проведення цієї роботи народжувались нові форми патріотичного та інтернаціонального виховання. Наприклад, виникла ідея проводити виставку-конкурс на кращий малюнок між учнями нашої школи-інтернату та ряду шкіл Російської Федерації, Білорусії, Литви, Латвії, Естонії. До Сунтазької школи-інтернату Латвійської РСР (звідси почала подорож виставка) були надіслані кращі малюнки, які відображали мальовничі куточки природи Радівщини. Виставка побувала по 10 днів у різних школах – учасників конкурсу. Малюнки учнів зайняли призові місця, їх відзначено грамотами.

Систематично відбувалися фестивалі дружби народів СРСР. Програму їх розробляли учні тих класів, за якими «закріплені» республіки. Як ілюстративний матеріал використовувалися, крім Букварів, листівки, ілюстрації книг, одержані від друзів. Влаштувалися концерти художньої самодіяльності, до репертуару яких входять пісні і танці народів СРСР. Учні виступали у національних костюмах, виготовлених ними на основі описів і малюнків, надісланих із шкіл братніх республік.

У період ідеологічного протистояння актуальними були питання виховання в учнів свідомості громадянського обов'язку. У руслі даного питання передовий досвід накопичено Кременчуцькою середньою школою Зарудянського району Полтавської області. Колектив цієї школи створив певну систему заходів щодо реалізації завдань виховання молодого покоління в дусі високої відповідальності перед суспільством, громадянської активності і патріотичного обов'язку. Велику роль у здійсненні

цього завдання відіграв курс суспільствознавства, який закладав основи марксистсько-ленінського світогляду в учнів. Вивчаючи закони суспільного розвитку, вони глибше осмислювали проблеми сучасності, закономірність руху людства до соціалізму і комунізму. Це зміцнювало у молоді впевненість в остаточній перемозі великої справи ленінської партії.

Важливим для формування в учнів рис громадянина, як відомо, були засвоєння ними питання про історичну необхідність і свідому діяльність людей, про те, що саме трудящі маси – творці матеріальних і духовних благ, вирішальна сила революційного перетворення суспільства. На уроках в доступній для розуміння учнів формі розкривався глибокий зміст свободи як усвідомленої необхідності. Вчитель загострював увагу на тому, що буржуазна пропаганда робить все можливе, щоб затуманити, принизити високий зміст слова «свобода», зводить його до примітивного поняття «роблю, що хочу». Відсутність високих ідеалів часто супроводжується внутрішніми конфліктами, незадоволеністю своїм існуванням.

Аналіз шкільної практики досліджуваного періоду свідчив, що соціальна відповідальність знаходила вияв у різних формах (моральна, політична, правова тощо), маючи особливості в різних сферах людського життя та діяльності. У зв'язку з цим найважливішим завданням виступало виховання у молоді політичної відповідальності. Від сучасної молоді людини вимагалася висока громадянська активність, повсякденна громадська робота, ясна, недвозначна особиста позиція в будь-якій ситуації. Самоусунення від суспільного життя, пасивність, байдужість – усе це вважалося недопустимим для члена комуністичного суспільства.

Отже, особливо великого значення набувала робота з формування в учнів комуністичної переконаності – основної моральної якості особистості, мірила досягнутої нею в своєму розвитку свободи, свідомості, громадського обов'язку перед суспільством.

У 50-70 роки атеїстичне виховання виступало як актуальна педагогічна проблема, досвід якої узагальнювався і друкувався в ж. «Радянська школа». Так, у Смотрицькій середній школі Хмельницької області [8] виправдали себе такі форми позакласної роботи, як організація комсомольського атеїстичного лекторію, випуски газети «Юний атеїст», спеціальні тематичні випуски по шкільному та місцевому радіомовленню, політінформації на атеїстичні теми, участь школярів у науковому товаристві «Юний хімік», організація виставок картин художників на атеїстичні теми.

Урізноманітнювалася і щодалі ускладнювалася тематика бесід, у якій враховано рекомендації програми «Орієнтир». Якщо вчителями перших класів планувалися бесіди на теми «Що таке веселка?», «Як захищатися від блискавки?» та ін., то четвертокласники з інтересом слухали такі бесіди: «Чи завжди люди вірили з бога?», «Як людина змінює оточуючий світ?», «Чи можна передбачити

майбутнє?», «Піонер бореться з релігійними марновірствами». Нарешті, старшокласники вже добре засвоюють такі теми, як «В.І. Ленін – непримиренний борець проти релігії», «Рішення КПРС з питань релігії та атеїзму. Їх історичне значення», «Вчені Радянської України в боротьбі з релігією», «Причини існування релігійних пережитків при соціалізмі».

Особливою популярністю користувалися в школі учнівські вечори, ранки, випуски усних журналів на атеїстичні теми. Вони будувалися на конкретному матеріалі, а весь процес підготовки до них, їх зміст поглиблюють атеїстичні знання учнів, викликають прагнення поширювати ці знання серед товаришів, членів сім'ї. Цікавими і змістовними були вечори: «Правда про релігію», «Наукові передбачення і релігійні пророцтва», «Завоювання космосу і релігія», «Мистецтво і релігія», вечори запитань і відповідей на науково-атеїстичні та природничо-наукові теми. З інтересом переглядали учні науково-популярні фільми, слухають розповіді літніх робітників або колгоспників про те, як вони стали вояками атеїстами. Гуртківці, як правило, випускають до вечора стіннівку «Юний атеїст».

Неодмінною умовою успішного формування матеріалістичного світорозуміння виступала індивідуальна робота з дітьми. Глибоке проникнення в інтереси, запити і почуття учня допомагає знаходити дійові форми впливу на нього. Учителі прагнули як найефективніше використовувати теоретичну і практичну спадщину вітчизняних педагогів про роль, значення і методи проведення індивідуальної роботи, вивчати дітей у школі й поза нею, враховувати особливості характеру.

Значну роботу проводили учителі з батьками і громадськістю. Школа мала тісні зв'язки з первинною організацією товариства «Знання», спільно з якою періодично розробляються заходи по пропаганді науково-атеїстичних знань серед трудящих селища, батьків та учнів.

Засоби масової комунікації широко відображали досвід атеїстичного виховання, наприклад, Яремчанської СШ Івано-Франківської області. Атеїстичну роботу, що проводилася в школі, координувала рада атеїзму, до якої входили директор школи, секретарі партійної, комсомольських (учнівської і вчительської) організацій, голова місцевому профспілки, вчителі-предметники, керівник клубу «Світоч», голова ради дружини. Центром цієї роботи став атеїстичний клуб «Світоч» та його лекторська група. Лекції, індивідуальні бесіди, вечори, ранки, піонерські і комсомольські збори, зустрічі з колишніми віруючими, екскурсії в місцевий музей атеїзму, спостереження за природою – це далеко не повний перелік заходів, що проводилися.

При клубі працювали секції наочної агітації і пропаганди атеїстичної літератури, індивідуальної роботи, науково-природничої, впровадження нових звичаїв і обрядів, вивчення причин релігійності окремих учнів. Діяльність клубу ґрунтувалася на ініціативі і самодіяльності школярів, тому педаго-

гічне керівництво спрямоване на те, щоб підлітки почували себе справжніми господарями й організаторами усіх справ. Члени клубу змістовно оформили атеїстичну кімнату, що постійно поповнювалася новими розділами, наприклад, «Релігія і війна».

Активісти клубу багато уваги приділяли урізноманітненню і вдосконаленню форм роботи. Так, підготовлений лекторською групою цикл лекцій «Наука і релігія про будову Всесвіту» починався виступами учнів з повідомленнями на природничо-наукові теми, в яких науково обґрунтовувалася походження життя на Землі. Цікаво проходили вечори запитань і відповідей на тему «У що вірити, а що перевірити?». Члени клубу заздалегідь вивішували оголошення про цей захід, збирали запитання, влаштовували виставки літератури, творів образотворчого мистецтва. Значний інтерес викликав усний журнал «Правда про релігію». Члени клубу, які готували його, ознайомлювали школярів з відкриттями і досягненнями в галузі науки і техніки, що спростовували релігійні твердження. Своєрідно відбувалися тематичні вечори, під час яких учні проводили досліди з хімії, біології, фізики тощо. Усі заходи клубу чітко сплановували з урахуванням віку дітей, їх ставлення до релігії.

З метою виявлення ставлення учнів до релігії було розроблено тематику творчих робіт, наприклад: «Як виникла віра в бога?», «Чи є життя на інших планетах?», «Як людина пізнає світ», «Наука і релігія про Всесвіт» і т. ін. Такі твори викликають жвавий інтерес в учнів, а їх аналіз дав змогу визначити розуміння ними деяких науково-матеріалістичних проблем. Щоб виробити диференційовані методи атеїстичного виховання з певними категоріями учнів, комітет комсомолу періодично проводив анкетування школярів, причому здійснюється воно без участі вчителів. Перший тур анкетування є анонімним. Ось одна з анкет, розроблених комітетом комсомолу: «Як ставляться твої батьки до релігійних вірувань?»; «Які ти знаєш релігійні обряди і звідки про них довідався?»; «Чи віриш ти в надприродні сили?»; «Чи береш участь в антирелігійній пропаганді в школі, в місті?»; «Чи відвідуєш атеїстичні заходи, які організуються в школі?».

Через деякий час проводилось повторне анкетування. Аналіз відповідей давав загальну картину ставлення учнів до релігії. Для повнішої реалізації педагогічних заходів з питань атеїстичного виховання умовно ділилися на групи відповідно до їхнього ставлення до релігії.

Атеїстичне виховання учнів у процесі позакласної і позашкільної діяльності було органічним продовженням навчального процесу і становило складову загальної системи формування атеїстичних поглядів і переконань учнів. Атеїстична робота, яку проводили піонери і комсомольці школи, проходила у комплексі з іншими виховними заходами. Учні залучалися до посильних трудових і громадських Успіх у цій роботі багато в чому залежав від добре організованого соціалістичного

змагання на кращу комсомольську групу, на кращий піонерський загін, огляди-конкурси наочної агітації, стінних газет, лекційної пропаганди тощо. Система загальних та індивідуальних доручень, гласність змагання, наочність результатів давали змогу зробити передовий досвід зразком, на який рівнялися всі класи школи.

Ураховуючи те, що масові форми атеїстичного виховання можуть мати успіх лише в поєднанні з індивідуальною роботою, система організації атеїстичного виховання в школі дозволила здійснювати диференційований підхід залежно від конкретних умов і добирати найефективніші форми і методи виховного впливу на молодь. З першого класу до вручення свідоцтва про середню і освіту школа заклала основи комуністичного світогляду і переконань у своїх вихованців. Ця робота давала позитивні наслідки. Багато випускників школи, які вийшли до самостійного життя, активно проводили атеїстичну роботу за місцем роботи, навчання або проживання [6, с.51-53].

Атеїстичне виховання було невід'ємною частиною навчально-виховного процесу і в Торчинській СШ ім. С. Гнатиюка Волинської області. Соціальна рада разом з учителями класними керівниками, класоводами, піонервожатою, завідуючою бібліотекою, комсомольською і піонерською організаціями проводили, як уже зазначалось, тижні, місячники атеїста, зльоти атеїстів тощо.

Крім того, випускалися загальношкільні газети «До світла», «Атеїст» (чергові номери) та предметні газети відповідного змісту. Рада з атеїстичного виховання спрямовувала також роботу в мікрорайоні школи, займалася, зокрема, вивченням стану релігійності населення: організовувала роботу з батьками й дітьми, узагальнювала і поширювала передовий досвід з атеїстичного виховання учнів [2, с.56-57].

Своєрідними методично-інформаційними організаційними центрами науково-атеїстичної роботи ставали музеї наукового атеїзму, історико-краєзнавчі, які створюються у школах, училищах, у приміщеннях колишніх культових споруд. Їх роль набагато підвищувалася, коли учні самі були повноправними господарями музею, створювали його своїми руками, збирали матеріали, оформляли і поповнювали його експозиції, проводили екскурсії, політінформації, читають лекції. Саме так створювався і працював музей наукового атеїзму Вузлівської СШ Радехівського району. Тут постійно організовувалися тематичні виставки і експозиції, проводилися конференції, усні журнали, диспути. Сектор преси музею систематично вів в стінній газеті розділ «Антирелігійне вікно».

Музей наукового атеїзму СШ № 7 м. Соснівки діє з 1972 року. Його експозиція складалася з таких розділів: класики марксизму-ленінізму про реакційну суть релігії і церкви; виникнення релігії; християнство; релігійне сектанство; походження і розвиток органічного світу; від п'ятни до світла; вони порвали з релігією. В музеї створено три секції: науково-атеїстичної пропаганди, підготовки лекторів-пропагандистів наукового атеїзму, пропа-

ганди нових радянських свят та обрядів. На базі музею працював клуб «Юний атеїст». Активісти музею, члени клубу проводили екскурсії, організували виставки експонатів у школах, на шахтах, у гуртожитках промислових підприємств, читали лекції, проводять бесіди, вечори запитань і відповідей, диспути, читацькі конференції. Значна увага приділялась індивідуальній роботі з дітьми з сектантських сімей, їх залучали до збирання матеріалів для музею, проведення екскурсій, політінформацій, читання лекцій, участі у предметних і технічних гуртках, художній самодіяльності, спортивних секціях, до активного громадського життя. Голова ради музею, директор школи С.М. Баглаєвич зазначив, що за 14 років існування музей став центром атеїстичного виховання трудящих і їхніх дітей у Соснівці [9, с.63-65].

У досліджуваній період цікавим у плані виховання був досвід роботи батьківських «комітетів», «ліцеїв». Такий досвід презентує Саксаганський природничо-науковий ліцей м. Кривого Рога Дніпропетровської області. Цей досвід було представлено на сторінках ж. «Рідна школа». Колектив ліцею, по-перше, був переконаний, щоб розвиток і виховання як наслідок безперервних інтелектуальних, фізичних, моральних, естетичних зусиль були всеохоплюючими та гармонійними, педколектив чітко визначив напрями, за якими у процес творення включаються учні; розвиваючої та виховуючої діяльності ліцеїстів:

1) навчально-дослідницький, який передбачає такі основні форми, як урок, заняття гуртка, розробка і захист науково-дослідних робіт, олімпіади, індивідуально-групові заняття, дослідницька практика;

2) розважально-пізнавальний в його типових формах: інтелектуальні турніри, зустрічі з людьми творчих професій, тематичні вікторини, екскурсії (усі - позаурочні);

3) культурно-освітній, що здійснюється у формах КВК, творчих вечорів, традиційних свят, культпоходів, концертів, екскурсій, тематичних дискотек, «годин етики та спілкування»;

4) оздоровчий, який вимагає заняття у басейні, уроки фізкультури, спортивні секції, уроки валеології, спортивні змагання та спортивні свята, зустрічі з лікарями та прибійниками ефективних оздоровлювальних систем; турпоходи;

5) трудово-екологічний, що передбачає організацію діяльності з екологічного самообслуговування у ліцеї – наведення чистоти і порядку у рекреаціях та кабінетах, їх озеленення і ремонт, озеленення і благоустрій прилеглих до ліцею територій. Крім того, протягом кожного навчального року ведуться екологічні дослідження, результати яких повідомляються на Всеукраїнському фестивалі «ЕКО-2000», що відбувається щороку на базі ліцею;

6) благодійний суть якого полягає у моральній і у міру можливостей – матеріальній підтримці «Будинку дитини», ветеранів війни інвалідів-учителів з прилеглою мікрорайону. Спектр благодійних акцій досить широкий – від збирання і пе-

редачі коштів до влаштування концертів для названих категорій людей, які мають потребу у суспільній та соціальній підтримці. Застосування подібної моделі виховання дає позитивні результати. І педколектив, і учні вправі пишатися своїми досягненнями.

По-друге, оскільки переважна більшість батьків хотіла б бачити своїх дітей обдарованими і культурними, то батьківське середовище в цілому є системою, відкритою для координації його виховних зусиль із зусиллями педколективу. Виходячи з цього, у директора ліцею, кандидата педагогічних наук А.І. Сологуба виникла ідея здійснення цієї координації на ґрунті визнання сім'єю необхідності діяльнісного підходу у вихованні. Була підготовлена пам'ятка батькам. Ця пам'ятка передбачала рекомендації, поради батькам, стислі, але емоційні щодо виховання дітей в сім'ї.

Важливою умовою успішної роботи вчителя завжди виступала організація в класі дружнього колектива дітей, об'єднаних прагненням гарно вчитися, вирости культурними і освіченими, прагнути і уміти дорожити честю свого класу. У досліджуваній період це досягалося: організацією піонерського загону; заохоченням піонерських ланцюгів на допомогу вчителю; участю самого вчителя в роботі загону; розвитком у учнів почуття особистісної відповідальності за виконання кожного завдання вчителя; систематичною роботою над запровадженням «Правил для учнів»; розвитком різного роду взаємодопомоги дітей у навчанні; організацією позакласних занять, що сприяють об'єднанню дітей в дружний цілеспрямований колектив; уважним спостереженням за окремими учнями; заохоченням кожного учня, урахувавши його нахили і здібності, до життя класу [7].

Напрацюванню досвіду з формування класного колективу сприяли також: розвиток світогляду дітей, їхніх розумових інтересів, мислення, навичок самостійності; бесіди з дітьми на уроках і позакласних заняттях про життя нашої країни, про поточні події; організація позакласного читання дітей на дому і в школі; проведення з учнями обміну думками і обговорення прочитаного; застосування таких методів, що змушують дітей думати, розмірковувати, накопичувати навички самостійної розумової праці [3, с.43].

Відповідаючи на питання: «Як формується педагогічний досвід учителів, праця яких є зразком для наслідування?», І. Кривонос наводить такий приклад [4, с.9-10]. У Полтавській середній школі № 30 працює заслужена вчителька РРФСР Р.П. Луцаєва. Кілька років тому вона стала класним керівником одного з шостих класів, в якому не був сформований учнівський колектив. Кращі учні байдуже ставилися до відстаючих однокласників, не подавали їм ніякої допомоги, після уроків прагнули якнайшвидше піти додому. Щоденно вчителям доводилося розбирати непорозуміння, вживати різних заходів, щоб зблизити дітей, проте це не давало відчутних результатів. Перше, що зробила Раїса Прохорівна – це з'ясувала причини,

які перешкоджають становленню товариських взаємин підлітків. Вивчаючи роботу учнів на уроках, розмовляючи з учителями, довідувалася, хто з дітей і як реагує на успіхи і невдачі однокласників. Аналізувала ситуації, в яких найкраще виявлялися характери. Поступово педагог дійшла висновку: рівень вихованості учнів неоднаковий, більшість не вміють бачити позитивних рис характеру своїх ровесників, що негативно впливає на взаємини у колективі; школярів необхідно збагатити моральними знаннями, відповідним досвідом поведінки.

Р.П. Луцаєва вирішила провести із своїми вихованцями цикл бесід, в яких би чітко, послідовно й емоційно розкривалися поняття «чуйний», «уважний», «старанний», «безкорисливий», «гуманний» тощо. Вчителька будувала бесіди так, щоб створити атмосферу відвертості, невимушеності, зацікавленості.

Отже, аналіз матеріалів педагогічної преси досліджуваної проблеми свідчить, що проблеми ідейно-політичного, інтернаціонального, патріотичного виховання, формування класного колективу, шкільного самоуправління, батьківський комітет, тощо хвилювали педагогічну громадськість.

90-ті роки ознаменувалися визначенням нових підходів до сімейного виховання (Т. Алексеєнко). Засоби масової комунікації, розкриваючи ці підходи, віддзеркалювали пошуки універсального методу сімейного виховання, що було характерним для тогочасної педагогічної теорії й практики.

Одним із дієвих механізмів визнавалось формування педагогічної культури сучасної сім'ї. Саме такій ідеї підпорядковані програми школи молодих батьків, педагогічної культури сім'ї та родинно-національного виховання, розроблені останнім часом у лабораторії сімейного виховання Інституту педагогіки АПН України.

Розроблена система виховання дорослих і дітей передбачала їхній постійний розвиток під впливом навчально-виховного процесу та на основі змін його основних чинників: змісту, процесуального, мотиваційного, організаційного і комунікативного забезпечення. Провідним у роботі з батьками ставав особистісно-орієнтований підхід, що давав можливість урахувати конкретні життєві та індивідуальні характеристики. Важливим методологічним орієнтиром у створенні особистісно-орієнтованої моделі підготовки батьків та виховання дітей є проблема цілей, що конкретизується відповідно до кожного вікового та виховного етапу в його діагностичній постановці. Зміст і пропонувані форми роботи сприяли виробленню критичного ставлення батьків до особистої педагогічної діяльності в сім'ї, вдосконаленню вміння аналізувати конкретні педагогічні ситуації і знаходити правильні рішення. До цього спонукали передбачені заняття для батьків та осмислення труднощів і помилок у сімейному вихованні, їх причин і шляхів запобігання їм [7, с.35].

На сторінках періодичної преси зверталась увага на фактори-причини, що гальмують сімейне виховання: не задовольняються потреби людини в безпеці і впевненості в майбутньому, в соціально-

му статусі, самооцінці та самореалізації. Значна плутанина з цінностями – і в сучасних батьків. На перше місце вони висувають ідею збагачення, бажання бачити своїх дітей бізнесменами (чи програмістами) і прагнуть виховувати в них прагматичність, раціональність, волю до успіху. Своєю поведінкою в суспільстві батьки подають дітям приклади агресивності, вважаючи її в сучасних умовах життя надзвичайно важливою якістю. Водночас такі особистісні якості, як доброта, вміння співчувати і допомагати іншим в ієрархії сучасної системи батьківських цінностей виховання дитини посідають значно нижчі місця.

Характерною особливістю сучасного сімейного виховання є також істотне обмеження можливостей соціального оточення дитини. Значну роль у цьому відіграли урбанізація населення, недооцінка «живого» спілкування як у колі сім'ї, так і з ровесниками.

Характерними є нерозуміння батьками механізмів формування гуманних взаємин із дітьми, їхнє постійне бажання займати переважно рольову чи особистісну позицію. Такі крайнощі призводять до відчуження дітей від батьків, устанавлення між ними формально-ділових стосунків (зроби, прибере, принеси, мовчи) з відповідними реакціями-санкціями за порушення вимоги. Отже, значущим фактором, що впливає на виховання дитини, є рівень морально-психологічних стосунків у сім'ї [1, с.36].

Цінними у контексті дослідження були принципи, яких на думку дослідників слід дотримуватися, щоб забезпечити ефективну стратегію сімейного виховання:

Дитина повинна знати, чого хочуть від неї батьки, що в її поведінці їх задовольняє, а що – ні. Претензії батьків потрібно аргументувати цими вимогами.

Не можна дитину карати за те, чого вона не знала. Відповідальність дітей за вчинки має ґрунтуватися на розумінні зробленого. Перш ніж щось вимагати від дитини, треба впевнитись, що вона на це здатна.

Не можна карати дитину за поведінку, в якій немає злісної непокори. Треба відрізняти дитячу безпорадність і злісну непокору.

У стосунках з дітьми слід керуватись любов'ю до них.

Негативну оцінку потрібно давати не самій дитині, а її вчинкам.

Щоразу після уладнання конфлікту необхідно приголубити дитину, показати їй свою любов.

Не можна принижувати гідність дитини фізичними покараннями. Вони порушують її права як члена сім'ї і суспільства та свідчать про безсилля батьків як вихователів [1, с.37].

Таким чином, аналіз матеріалів педагогічної преси, періодичних видань радіо і телепередач свідчить, про актуальність проблем виховання у досліджуваній період. Формування політичної культури учнів, форми політичного інформування, засоби ідейно-політичного виховання школярів, виховання громадської активності, пролетарського інтернаціоналізму, військово-патріотичного виховання учнів, формування комуністичних переконань, організація учнівського самоврядування, атеїстичне виховання, формування класного колективу, сімейне виховання, ставали предметом вивчення, узагальнення в якості передового педагогічного досвіду на всій території України.

Цінним з огляду на проблему дослідження було узагальнення практики формування передового педагогічного досвіду. Школи, прагнучи перетворити в життя рішення партії й уряду спрямовували свою роботу на удосконалення виховного процесу. Частина педагогічних комітетів завдяки професіональному ентузіазму проводили не тільки окремі виховні заходи на високому рівні, а й будували систему виховної роботи, що отримувала статус передового досвіду.

Література

1. Алексеєнко Т. Про нові підходи до сімейного виховання // Шлях освіти, № 2, 1997.
2. Барабаш І. З досвіду атеїстичного виховання учнів // Радянська школа, № 2, 1983.
3. Власов Г. Из практики изучения и распространения педагогического опыта // Народное образование, № 5, 1950.
4. Кривонос І.Ф. Передовий досвід у школі. - К.: «Знання» УРСР, 1982.
5. Поліщук В.В., Махомед М.Х. З досвіду роботи шкільного ідеологічного комплексу // Радянська школа. № 4., 1985.
6. Сміх М.В. З досвіду організації атеїстичного виховання // Радянська школа, № 4, 1981.
7. Сорокатий В.М. З досвіду здійснення внутрі і міжпредметних зв'язків // Рідна школа, № 1, 1984.
8. Тондій Д. З досвіду атеїстичної роботи школи // Радянська школа, № 1, 1973.
9. Юхименко Г.С. З досвіду атеїстичного виховання // Радянська школа, № 10, 1986.